

TIDNINGEN BÄR SVENSK DEMOKRATI

HANS BERGSTRÖM

Det talas ofta om att dagstidningarna är en viktig ingrediens i ett demokratiskt samhälle. Men varför är det viktigt att ha och läsa en dagstidning? kan man då fråga sig. Varför räcker inte TV-nyheterna eller IT? Vad är det dagstidningen har som andra mediers saknar? Och vilken roll spelar tidningarna i opinionsbildningen idag? Det är övergripande frågor som är viktiga för att peka på varför forskningen om dagstidningar är viktig. Vi bad Hans Bergström, chefredaktör på Dagens Nyheter och fil.dr. i statsvetenskap, att resonera kring detta.

I Maj-Gull Axelssons (1998) bok *Aprilhäxan* återfinner vi den exemplariske svenske tidningsläsaren:

Inte för att Erik skulle märka om hon log åt honom över frukostbordet. Han har dykt djupt i Dagens Nyheter och famlar tankspritt med smörkniven över bordet utan att se vad han gör. Det har funnits morgnar då Christina har dragit smörasken i vida svep över köksbordet och låtit honom famla förgäves, medan hon intresserat iakttagit hur lång tid det skulle ta innan han höjde blicken. Rekordet är åtta minuter.

Att börja dagen med att läsa tidningen till frukost har varit en starkt rotad vana. I detta ligger att *texten* varit en dominerande form för kommunikation i Sverige. Tillgången till texten har vidare varit ovanligt lite socialt skiktad – tidningen har funnits på nästan *alla* frukostbord. Medborgarskapets uppdatering har rymt ett stort mått av *samtidighet* – nio av tio svenskar har läst sin tidning vid ungefär samma tid på dygnet. Och de har läst med *koncentration* och vakenhet, ofta uppslukade av sin tidning. När till exempel DN infört olika sektioner har ett viktigt skäl varit att förhindra äktenskapliga strider i de svenska hemmen. Om mannen viftar i luften med smörkniven, mentalt fångad av en teaterrecension, ska hustrun eller dottern samtidigt kunna famla med gaffeln efter pålägget, absorberade av ekonomisidor, DN Debatt eller Harry Schein.

Starka samhällskrafter verkar för att bryta ner denna kultur av tidningsläsning. Medborgarskapet fragmenteras i övrigt – mellan storstad och landsbygd, högutbildade och lågutbildade, nya svenskar och ursprungssvenskar, ensamstående och samboende, unga och äldre, globala och lokala – och det sker i växande grad också med medievänorna. Liksom inför andra stora samhällsförändringar upp-

träder debattörer som i naiv positivism tillhandahåller filosofier för att allt nytt som sker är bra just för att det sker.

Redan för fem år sedan, i *OBS Kulturkvarten* i radion, dömde Carl-Henrik Svenstedt (1995) ut den svenska tidningsvanan, efter att ha kommit hem med nya intryck från ett Frankrike som läser tidning bara en tredjedel så mycket som vi gör i Sverige:

Till det mest egendomliga när jag flyttade hem till Sverige var att nationen varje morgon och ofta utan att ens ha ätit frukost kastade sig över en tidning som ramlat in genom brevlådan under natten. Att det varje dag var medborgarens första mer eller mindre medvetna handling. Den första tiden efter hemkomsten brukade jag förfärat spritta upp ur sömnen när det small till i brevlådan vid fyra-femrycket på morgonen och en otroligt tjock och blekfet tidning damp ner på hallmattan. Lika förvånad såg jag de svenska medmänniskorna vackla upp ur sömnen, slå sig ner runt köksbordet och fördela denna tidning mellan sig, som när man bryter ett bröd, för att sen utan ett ord försvinna in i texten. Jag fick visionen av ett vidsträckt och dödyst land där endast prasslet av Dagens Nyheter störde blåmesarna på fönsterblecket. Och möjligen ett land där alla lade tankarna tillräta i fyra eller åtta spalter innan de steg ut i det fria. Det är ju möjligt att jag överdriver, men sånt är läget i Stockholm.

Svenstedt sade sig ha blivit "våldsamt upprörd" över denna vana hos svenskarna:

Ämnet för dagen dominerar det offentliga samtalet på ett fullkomligt förkrossande sätt. Man brukar säga att vi är ett enfrågeland, men det är nog inte riktigt sant. Tidningen levererar nog ändå en fyra-fem frågor som vi kan välja mellan.

Ungefär samtidigt, i *Pressens Tidning*, dömde även en annan "kulturpersonlighet", Mikael Timm (1994), ut tidningarna som otidsenliga:

Varför tycker vi att just dagstidningar ska finnas kvar när vi ersatt allt annat från 1800-talet med nya produkter? Egentligen är den stora nationella tidningen en relikt. Murvlar och dagstidningar är lika otidsenliga som kvastfeningar.

IT-vågen har nu gett ny begeistring åt tanken att allt hittills känt är passerat av historien, gammalmodigt, till exempel att läsa. I 2000-talets första nummer av *Pedagogiska Magasinet*, ett huvudforum för forskare i pedagogik, får den redan osäkra svenska lärarkåren veta att skolan, boken, läsningen och kunskapsöverföring mellan generationerna är döda och skadliga begrepp för framtiden. Författare till den huvudartikel i tidskriften som framför detta budskap är Bo Dahlbom, professor i informatik och "direktör för svenska IT-institutet". Artikelns rubrik: *Äsch, boken är snart död?*

Dahlbom är starkt övertygad om sin tes, liksom om att den är segrande – ja, han funderar nog inte ens över att det kan finnas någon skillnad mellan vad som sker och vad som är bra:

När industrisamhället och fabrikerna förlorar sin makt över vår tanke, då vänder vi ryggen åt fabriksarbete, böcker, läroprocesser och baskunskaper, och då är skolan äntligen slut.

Temat varierar:

När böckerna ersätts av betydligt rikare teknik för mänsklig interaktion och kommunikation, försvinner de också från skolan. I de snabba klippens ekonomi är även kunskaper mode. Det du ska kunna idag frågar ingen efter i morgon. I ett samhälle med nätverkande är baskunskaper lika lite värda som basindustrier. Läsa, skriva, räkna, det gör nu tekniken för dig. Själv behöver du goda kontakter och gott självförtroende. När produktion och processer har ersatts av affärer och situationer är inte längre lärande en process.

Texten är föremål för en särskild attack av professor Dahlbom:

Texter är sällskap för isolerade människor. Ensam på landet, ensam i stan, ensam på resan, kan du trösta dig med en bok. Men med IT är du aldrig ensam, och ju mer IT desto mer närvarande blir ditt nätverk. Texter är arbetsredskap att tänka med. Men vi tänker bättre med levande människor än med döda och IT ger oss, till skillnad från boken, tillgång till levande människor. Vem vill läsa en bok om man kan prata med författaren? Den slutna texten är en dröm om något avslutat, något entydigt bestämt, en grund att stå på.

Djupet, beständigheten, eftertanken är några av de egenskaper hos texten som Dahlbom särskilt avskyr:

När man försvarar boken vill man leva kvar i 1900-talet. På 1900-talet ville vi ha grundlighet, tid till isolerad eftertanke, och noggranna förberedelser. Vi förhandsgranskade, planerade, skrev kontrakt, gjorde upp en budget. Men IT skapar ett nytt samhälle, nya människor, nya sätt att leva. På 2000-talet vill vi ha tillgång till vårt nätverk av människor för snabb avstämning. Så kan vi göra flygande start och hålla högt tempo. Ett misstag kan snabbt korrigeras. Livet är ändå bara provisoriskt. Med IT får vi tillgång till allt som händer och hela tiden händer det något. IT öppnar världen, ökar konkurrensen, höjer tempot. Vem har tid att läsa?

Företagandet blir nomadiskt på en globaliserad marknad, konstaterar Dahlbom och fortsätter: Och när företagen blir nomader blir vi människor det också. Eller några av oss? I stället för djupa kunskaper söker vi hålla oss flytande med hjälp av det ständigt nya. Många kontakter ger oss kraft att flyta ovanpå, att inte stanna upp och förlora tempot, att inte gå på grund. I ett föränderligt samhälle måste vi behålla leklynnnet och nyfikenheten, aldrig stelna i mogen eftertanke.

Den stora förtjänsten med Bo Dahlbom, liksom tidigare med Svenstedt och Timm, är att de tydligt formulerar tankegångar som vanligtvis betydligt vagare präglar tidsandan. Därmed blir andan möjlig att ta på.

Några drag i denna tidsanda blir hos Dahlbom extremt tydliga. Skolan och kunskapen har enbart instrumentella syften för ekonomi och individ, inga vidare meningar för demokratin, civilisationen och medborgarskapet. Information = kunskap = vishet; eftertanke behövs inte, vare sig när texter formuleras eller när de läses; att sälla ur och tolka mängden av information är inget nämnvärt problem. Kontakt med vårt samhälles historiska rötter, till exempel av demokratis djupare kulturer, är onödig, ja närmast ett hinder för den snabba anpassning till det socialt framgångsrika som tiden kräver och medger.

Sådana som Dahlbom utmanar till ett svar på frågan: Varför förblir tidningen och läsningen viktiga även i televisionens och skärmarnas nya sköna värld?

Låt mig uppehålla mig vid tre aspekter: texten, läsarna och avsändarna.

1. *Texten*. När Marshall McLuhan (1964/1999) formulerade tesen *Mediet är budskapet* var det inte en cynism, som man lätt kan förledas tro. Vad han avsåg var att olika uttrycksformer inte är neutrala i förhållande till vad som speglas. Begreppet "verklighet" är inte så entydigt att det kan göras oberoende av beskrivningen; att hävda det är kunskapsteoretiskt naivt. Valet av fönster för att se "verkligheten" men också valet av redskap för att tolka den mängd av impulser som bildar något slags realitet inverkar i sig i hög grad på objektet för tolkningen.

Olika medieformer bildar skilda slag av representationer av en underliggande verklighet. TV-bilden är, till exempel, holistisk till sin natur, den alstrar en omedelbar känslorström. Texten är däremot logisk till sin grundnatur. Den inbjuder oss som läsare att tänka i termer av orsak/verkan, före/efter – alltså i logiska sekvenser. Texten bygger vidare på abstrakta begrepp och medger därför större förklaringsdjup. Vi behöver inte "se" något avbildat för att ändå, via texten, kunna tänka över ett fenomen. Detta bidrar till att förklaringar i text lättare kan avse systems logik, skilda tidsdimensioner och målkonflikter – snarare än personers individuella egenskaper och skuld.

Texten har också en eftersinnande karaktär. Vi återvänder. Vi tolkar. Vi begrundar. En stor del av textens innehåll skapas via efterbearbetning i läsarens hjärna. Läsning är därför i hög grad "interaktiv", för att använda ett modeord.

Att fullständigt analysera vad vi gör när vi läser skulle nästan bli det yppersta en psykolog kan prestera, ty det vore att beskriva en stor mängd av de mest intrikata funktionerna i det mänskliga intellektet,

yttrade den amerikanske forskaren E B Huey vid sekelskiftet 1900 (1908/1998). Hundra år senare är forskarna på väg mot stora genombrott i förståelsen av läsprocessen i det mänskliga medvetandet.

Vad som blir alltmer klart i forskningen är att texten och läsningen hör till de avgörande framstegen i mänskligt liv, att ordanvändningens abstrakta begrepp är ofantligt ekonomiska i mänsklig kommunikation och att ett samhälle som faller i läsning går bakåt kulturellt, inte framåt.

Läsforskare som Birgitta Allardt har visat att läskunnighet inte enbart är en enkel instrumentell fråga, att kunna uppfatta vad som står och i text formulera vad man tänker. Själva tänkandet blir olika beroende på vilka begrepp individen förfogar över. Man måste ha tillgång till ord, som uttrycker abstrakta tanke-kategorier, också för att ens inre reflexion ska utvecklas till mognad och komplexitet.

Om vi går mot mer av "kunskapssamhälle", så kan det inte innebära att vi reducerar användningen av den mänskliga uppfinning som heter språk. Ett infantilisat, språkbefriat, samhälle är inget kunskapssamhälle.

Forskningen har också visat en annan viktig sak, nämligen att läsning inte är som cykling, att man lär sig en gång för alla vid ett tillfälle och att färdigheten är digital (noll eller ett). Läsning och läsförmåga rymmer många grader, från den enkla avläsningen av bokstäver upp till förmågan att tolka och reflektera med utgångspunkt från texter. Och denna senare förmåga, grundläggande för den mogna medborgaren, kräver uppdateringsmekanismer, en daglig vana som tränar förmågan. Att tidningsläsningen har varit så utbredd och så lite klasskiktad i Sverige, jämfört med de flesta andra länder, tycks vara en huvudförklaring till att Sverige i internationella lässtudier bland vuxna har en särklassigt hög andel medborgare på den högsta nivån av läs- och tolkningsförmåga samt en unikt liten klasskillnad på denna högsta nivå (se OECD:s International Adult Literacy Survey, 1997).

Det här sagda innebär inte att enbart tidningen kan tänkas kunna förklara komplexa sammanhang. TV-journalisten Erik Fichtelius gjorde ett hyggligt framgångsrikt försök att pedagogiskt beskriva begreppet "det strukturella budgetunderskottet" i ett *Aktuellt*-reportage. Men TV-bildens komparativa fördel jämfört med tidnings- och boktexten är den emotionella, inte den intellektuella. Mediet tenderar dra i riktning mot sin särskilda egenart. Det finns också en interaktion. Personer som har vana vid texter och abstrakta tolkningsmodeller, som är "tolkningsrika" med förra norska maktutredningens terminologi, "läser" TV-inslag på ett annat sätt än personer som saknar denna vana. Ett TV-tittande med tidningsvana blir därmed annorlunda till sin karaktär än ett TV-tittande utan läsvana. TV inom ramen för ett mångfunktionellt mediesystem är något annat än TV som ensam dominerande förmedlingsform.

Det är värt att uppmärksamma att även den emotionella egenskapen hos TV-mediet är komplex till sina verkningar. I televisionens barndom fanns en optimistisk föreställning om att TV skulle kunna vidga det moraliska rummet, "the moral space", genom att göra svåra förhållanden långt bort till del av vårt grannskap, föra in dem i vårt vardagsrum. Nyare studier tyder på att det sällan fungerar så. Kultursociologen Keith Tester visar i boken *Media, Culture and Morality* (1994) att andra mekanismer lägger hinder i vägen. Genom att visa katastrofer och emo-

tioner utan att ge begripliga förklaringar tenderar televisionen att sänka engagemang; i vart fall fungerar det så med amerikansk masstelevision. Tittarna uppfattar visserligen att det är oro och olyckor i världen, men de får lätt intrycket att förhållandena a) är obegripliga, b) är omöjliga att göra något åt. Vidare uppfattar de att katastroferna är del av en dramaturgi, medvetet uppbyggd. Väntar man två minuter efter en svält- eller krigsbild från Afrika kommer den glade vädermannen. Sändningen är inte "på riktigt", utan rymmer en rytm av elände och glädje som tittaren lär sig känna igen som TV-rutin. I stället för vidgning av det moraliska rummet får man lätt en avtrubbning av den moraliska inlevelsen. Men den intressantaste slutsatsen är nog att emotioner utan förklaringar sällan bygger ett engagemang som kanaliseras i medborgerliga processer.

2. *Läsaren.* Jag tänker här primärt inte på personen utan på situationen. Tidningen bildar en gemensamhet, som varje samhälle behöver. Var och en kan visserligen göra sitt eget urval, låta ögat vandra över sidan och plötsligt stanna för en notis – eller systematiskt välja ut vissa avdelningar och skribenter. Men kretsen av tidningsläsare rör sig genom samma myller av smått och stort som är samhället och som tidningen söker återbilda men också själv bidrar till att skapa. I detta att många läsare rör sig genom samma landskap av sidor ligger bland annat möjligheten av det oväntade mötet. En läsare kan fångas även av något han inte trodde han var intresserad av. En sängförsäljare på Ikea eller en dataingenjör, båda boende i norrort, kan komma att stanna vid ett reportage om skolsituationen i söderort.

På denna och många andra vägar bidrar tidningen till att människor intresserar sig för mer än det mest näraliggande, och också för annat än de på förhand visste att de var intresserade av. Detta är viktiga egenskaper hos den gode medborgaren, att vilja eller få veta något om förhållanden som går utöver ens egna jag.

Till gemensamheten hör faktiskt också samtidigheten. Att hundratusentals medborgare, och så gott som alla beslutsfattare, under samma morgontimmar tar del av ämnet för dagens DN Debatt ger ett forum, eller ett torg, av det slag vår demokrati behöver. I ett samhälle som blir alltmer fragmenterat måste det finnas några ställen där vi som medborgare möts och reflekterar kring samma ämne vid ungefär samma tidpunkt.

Detta samhälleliga kitt bör inte definieras snävt. I ett samhälle bryr vi oss om också att medmänniskor föds och dör. På torget pågår inte bara tankeutbyten utan även handel. Familjenyheter, annonser om bostadsmarknaden – allt i tidningen är en del av den "varma krets", den definierande hemhörighet, som inget samhälle kan vara utan om det ska förbli ett samhälle.

Internet ger utmärkta nya möjligheter, även ur ett medborgarperspektiv, till exempel att ta ut originaldokument från myndigheter, till exempel att finna idégemenskaper som inte begränsas av geografi. Än så länge har Internet i huvudsak haft texten som bas. Om nätet med texten som bas lyckas förflytta användartid från passivt TV-tittande till aktiv datoranvändning, då vore det ett framsteg.

Men ledande bedömare av internetutvecklingen tror att nya användningar blir allt mindre textbaserade. Internet är vidare inte ett massmedium, inte ett gemensamhetsmedium, utan i stället den maximalt fragmenterade formen för kommunikation och informationssökning. Detta är utmärkt på många sätt, även likar med de smalaste av intressen kan finna varandra, men det kan inte ersätta den breda allmäntidningen. Och det finns en risk, som Johannes Åman har pekat på i flera artiklar i *DN*, att fragmentering blir till isolering. Personer med udda synsätt hittar lätt varandra och odlar i grupptänkande sina särpräglade myter i stället för att möta andras verklighetsbilder i demokratin "upplysta dialog". Nazistgrupper, extremveganer, new age-svärmare bildar exempel på detta. En demokrati där sekter stärker sig och sluter sig inåt i stället för att medborgare möts på öppna arenor och ger varandra nya impulser kan inte kallas "deliberativ".

3. *Tidningen som avsändare.* Vi lever i en tid av inflation i budskap. Många sänder ut sken. Reklam växer över alla breddar och har redan alstrat reklamtrötthet som leder till ny upptrappning i dramaturgi ("event marketing" är ett av de stora konferensämnen år 2000). På nätet finns redan miljoner hemsidor. Människan har att möta ökningen av pip och larm och emotioner och budskap med samma biologi som när vi var jägare. För att inte stressas sönder eller bli helt förvirrade måste vi ha hjälp av tankeredskap. Som den italienske författaren och professorn Umberto Eco sa i en paneldebatt på World Economic Forum i januari 2000: "...den som tar till sig all 'information' på nätet blir en idiot!" "Kunskap är bearbetad information", brukar demokratiutredaren Bengt Göransson hävda.

Träning i att använda abstrakta begrepp och att tolka världen via modeller är sådana redskap. Hjälp av erfarna sorterare är det också. I bästa fall bistår oss tidningen med bådadera. Den ger texter som underlättar för oss att sätta in larm i sammanhang, att förstå. Den sorterar samtidigt flödet av information, så att det får något mått av överskådlighet. Detta sker med hjälp av en kunskapsorganisation som blir allt viktigare i larmsamhället. Och det sker med en redigering som i tidningssidans form har ännu oöverträffad överskådlighet. Inget, inte ens datorn, överträffar ögats scanning av en välredigerad tidningssida.

Föreställningen att "information" är något mycket enkelt, fem rader på skärmen, är utbredd. Vad som förvånar är att till och med en professor som Bo Dahlbom visar en sådan kunskapsteoretisk naivitet. Man betvivlar att han ens själv läst sina doktoranders grundkurs i vetenskaps- och kunskapsteori.

I sin klassiska studie *Essence of Decision* (1971) visade Graham T. Allison att flera olika perspektiv kunde anläggas på ett och samma händelseförlopp (han studerade konkret Kuba-krisen) och att valet av prisma gav helt olika verklighetsbilder och förklaringar. Låt mig citera ett stycke ur Graham Allisons sammanfattning:

Förklaringar av en viss analytiker uppvisar regelmässiga och typiska drag, vilket speglar icke erkända antaganden om karaktären av gåtor, de kategorier i vilka problem

bör bedömas, de typer av bevis som är relevanta, och de bestämmande faktorerna bakom det som inträffar. Knippen av sådana antaganden bildar grundläggande referensramar eller konceptuella modeller som styr de svar man söker på frågor som: Vad hände? Varför hände det? Vad kommer att hända? Allison fortsätter: En analytiker kan inte enkelt beskriva hela det tillstånd och alla de orsakssammanhang som har lett till en viss händelse. Förklaringens logik kräver att han väljer ut faktorer som han finner mest relevanta och styrande. Och han måste sammanfatta olika fakta och faktorer i förhållande till händelsen. Därför: konceptuella modeller inte bara styr maskorna i fisknätet som analytikern drar genom materialet i syfte att förklara en särskild händelse; de styr honom också att kasta sitt fisknät i vissa dammar, och inte andra, och på vissa djup, i syfte att finna den fisk han är ute efter.

Träning i tolkningsmodeller, och att överhuvudtaget reflektera över urval, sortering och förklaringsdjup, kan inte ske i form av TV-bilder eller korta textsntutrar på en mobiltelefon. De fordrar läsning och problematiserande texter.

Det vore förmåtet att hävda att dagens tidningar lever upp till de högsta krav vi kan ställa på god sortering och tolkning. Den som verkar inom en tidningsredaktion är, det kan jag försäkra, inte mindre kritisk mot mycket som sker eller underlåtes än den som följer resultatet utifrån, snarare tvärtom. Men i jämförelse med andra typer av medier och med tidningar i många andra länder tror jag inte de stora svenska tidningarna behöver skämmas.

Tidningen har några viktiga egenskaper, kanske särskilt i Sverige, som går utöver det för läsaren direkt synliga. Jag vill särskilt nämna tre:

a) Utifrån lång svensk publicistisk tradition har ägarna av svenska tidningar erkänt behovet av en *kunskapsorganisation* på redaktionerna, som också ger utrymme för universitetsliknande miljöer för läsning, granskning, seminarier och intellektualitet. Ledar- och debattredaktioner kan rymma uppåt ett tiotal personer, i snitt med bättre utbildning än för journalistkåren som helhet, som ges tid och utrymme att läsa viktigare avhandlingar och utredningar, följa tidskrifter och seminarier, gå på djupet i sakämnen och kontakter. Motsvarande gäller för kulturredaktionerna. Via morgonpressens kvalificerade kolumnister får läsarna vidare del av ett reflekterat kunnande med förankring i andra institutioner, främst på universitet. Ur snäv kostnadssynpunkt skulle kanske ägarna kunna skära bort det här och skapa tidningar av mer instrumentellt slag (de börjar komma, med *Metro* och *Avisen* som föregångare). Men så länge den publicistiska traditionen lever spelar existensen av dessa kunskapsorganisationer på våra stora tidningar en viktig roll som brygga mellan vetenskap och allmänhet liksom mellan beslutsfattare och kvalificerade bedömare. De har också stor betydelse som kunskapskälla för radio och television, med betydligt sämre resurser i just det här avseendet, och som påverkare av deras *dagordning*, vad och vilka de uppmärksammar i etermedierna.

b) *Produktionssituationen* är fundamentalt annorlunda på en tidning än i radio, TV och snabba nyhetstjänster på nätet. Var och en som har varit intervjuad i TV eller deltagit i en TV- eller radiodebatt vet skillnaden. I etermedierna har den

som framträder ofta bara en mikrosekund på sig att svara på en komplicerad fråga, välja ansats och resonemang (varpå programledaren under hela framställningen viftar att man måste sluta). Den som arbetar med en artikel har ofta ägnat timmar åt att läsa in, fundera, bestämma sig för ett perspektiv, bena ut målkonflikter, skriva, testa, välja nyanser med omsorg, skriva om igen. Vi arbetar visserligen olika som skribenter, men skillnaden i utrymme för ett tankearbete som föregår utbudet är himmelsvid.

"Vem vill läsa en bok om man kan prata med författaren", skriver professor Dahlbom. Kanske måste man vara professor för att inte uppfatta skillnaden mellan "prat" och en välövertänkt skriftlig framställning, i vart fall en typ av professor som hävdar att "*människan aldrig får stelna i mogen eftertanke*".

c) Tidningar i Sverige har, också av tradition, *värden de står för*. De är inte enbart kommersiella, inte enbart kårprodukter, inte enbart strävande efter en förmåten "opartiskhet". 2000-talet kommer att vara fyllt av moraliska dilemman, som inte längre löses genom vår tro på starka auktoriteter. Någonstans behöver vi kunna diskutera dem grundligt och nyanserat, i termer som bidrar till mogna reflexioner utöver våra privata reaktioner. Och för att det ska bli diskussion måste det finnas krafter, även tidningar, som står för någonting, som på medvetna och öppet redovisade grunder väljer att lyfta fram angelägna frågor med eget engagemang. (Om tidningens roll som opinionsbildare, se Bergström, 1996). Som den göranssonska demokratiutredningen (SOU 2000:1) formulerar det:

Värdet av allsidiga nyhetsmedier, vars innehåll präglas av saklighet, opartiskhet och mångfald, blir ofta påtalat. Men sällan framhålls vikten av att det finns utrymme för lidelsefullt engagerade medier, sådana som genomsyras av ett ärende och som aktivt förespråkar en bestämd hållning, tro eller åsiktsriktning.

Kanske tänker demokratiutredningen med dessa formuleringar lika mycket på små tidskrifter som på stora tidningar. Men det gör väsentlig skillnad för vitaliteten i vår demokrati om de stora tidningarna enbart "ger folk vad folk vill ha" utifrån läsarusundersökningar och kommersiell logik, eller om de också har egna drivkrafter att verka för bildning och uppmärksamma medborgarna på frågor som den publicistiska ledningen utifrån egen kunskap och tidningens värdeutgångspunkter anser viktiga. "*En tidning bör till hälften ge läsarna vad de vill läsa, till hälften vad de bör läsa*", lär Herbert Tingsten ha sagt. Kanske är det en överdrift. Men än så länge, oklart för hur länge, har det funnits en idétradition och publicistisk ambition i svensk press som gör att tidningarna reser även ämnen som de själva anser angelägna (till exempel nu EU:s utvidgning och författningsdebatt), även om de inte begärts av ett aktivt formulerat läsarintresse.

En sådan grundhållning från den publicistiska ledningen tillför ett moment av dynamik i vår demokrati. Tidningarna nöjer sig inte med att avläsa och åter spegla existerande mönster utan vill också påverka människor att se och reflektera över sådant de ännu inte uppmärksammat. Med vilken legitimitet i förhållande

till sina läsare de kan göra detta hänger samman med graden av förtroende i den långvariga relation som finns mellan en tidning och dess läsare. Det finns anledning påpeka att det omvända förhållandet nog mer skadar den förtroenderelationen: nämligen om läsarna uppfattar att tidningen inte har någon egen ambition att behandla det viktiga utan bara agerar instrumentellt, kanske rentav mest skulle vara ute efter att skapa kittlande innehåll till annonsplatser.

En sista iakttagelse: diskussionen i Sverige om tidningars framtid och läsningens vikt präglas av en märklig paradox. Å ena sidan är det på modet att närmast lustfyllt dödförklara breda, kvalificerade medborgartidningar och, som ersättning, hylla "IT". Bo Dahlbom är inte ensam, bara ovanligt extrem för att vara professor. Å andra sidan beskriver alla som kommer i kontakt med de nya demokratier i Öst- och Centraleuropa hur det stora problemet är att få till stånd de civila strukturer och det mogna medborgarskap som tidningarna i hög grad bidragit till att bygga i vårt eget land.

Sveriges modernisering och framsteg är historiskt nära förknippade med dess tidningar. Tidningarna fanns långt före partierna. Granskningen från den nya, fria och spridda pressen bidrog till att utrota korruptionen på 1800-talet, en avgörande förutsättning för Sveriges lyft i välstånd. Respektlösheten och de fora som pressen tillhandahöll vände människor att tänka och handla som medborgare. Tidningarna gjorde läsningen viktig för hela svenska folket. De starka region- och lokaltidningarna byggde, tillsammans med folkrörelser och kommunal självstyrelse, gemensamhetstorg för starka civila samhällen. Genom tidningarna har livet flödat, i hela dess brokighet av handel ochandel, samfälligheter och brytningar, vardag och fest. Den fria pressen har hört till det viktigaste av det som gjorde det svenska samhället starkt i rötterna: i människornas mognad och fredliga möten, i deras vana att läsa och lära, reflektera och växa i tro på sin förmåga.

Värden som dessa har inte passerats av tiden. Tvärtom. Aldrig har samhällsforskningen så kraftigt som nu betonat hur avgörande det är för ett samhälls demokrati och framsteg, även ekonomiskt, att man lyckas bygga starka civila samhällen och vanor, med en fri, kvalificerad och okorrumpad press som ett centralt element. Erfarenheterna från Öst- och Centraleuropa, liksom från Asien, Latinamerika och Afrika, har gett nya djupinsikter om detta. När internationella organisationer som FN, Världsbanken och EU går att stödja omvandling från diktatur till demokrati, och från fattigdom till rikedom, så har de numera ett huvudfokus på frågan hur man utrotar korruption och bygger mogna, starka och ansvarstagande civila strukturer. Goda tidningar och folkbildning hör till det främsta ett samhälle behöver för att komma framåt i upplysning och välstånd, i stället för att fastna i oförmåga, populism och etniska konflikter.

Varför skulle Sverige nu plötsligt överge en medborgarkultur som andra med oändlig möda strävar efter att erövra?

VIKTIGT INNEHÅLL DÅ OCH NU

JAN STRID

Visst innehåll anses vara viktigt i tidningen idag likväl som det var det för 20 år sedan. Annat innehåll ses som mindre väsentligt. Jan Strid från Dagspresskollegiet har följt "viktighetstrenden" sedan slutet av 1970-talet och visar här bland annat hur viktighetsrankningen förändrats de senaste decennierna. Han visar också hur den bedömda viktigheten hos olika innehåll i tidningen ser ut i förhållande till läsningen av detsamma – liksom hur journalisternas bedömning skiljer sig från allmänhetens.

Föreliggande kapitel behandlar vad människor anser vara viktigt innehåll i sin lokala morgontidning. Det är alltså inte fråga om vad folk uppger sig läsa eller vad de faktiskt läser. Vanligtvis är det samma sak som man läser och som man anser vara viktigt, men vissa människor läser inte det som de anser vara viktigt medan de läser material som de inte anser vara viktigt. Detta skall vi återkomma till.

Det kan vara problematiskt att tolka vad som egentligen menas med att ett visst innehåll är viktigt i tidningen. Om jag t.ex. anser att inrikesmaterial är viktigt i dagstidningen, kan minst tre olika tolkningar vara rimliga. Att inrikesmaterial i allmänhet är viktigt, att inrikesmaterialet i tidningen är viktigt samt att tidningen är viktig och därmed inrikesmaterialet. Förmodligen finns alla tre faktorerna med när läsarna tar ställning till vad som är viktigt i tidningen.

I SOM-undersökningen 1999 fick de tillfrågade ta ställning till 38 innehållskategorier som brukar förekomma i morgontidningar. För varje svarsalternativ skulle svarspersonerna ange hur viktigt de ansåg innehållet vara, på en sjugradig skala. Analysen är framför allt baserad på viktighetsbedömningen 1999. Att belysa viktighet vid endast en tidpunkt kan ge en felaktig bild. Utgångspunkten har därför varit att belysa viktighetsbedömningarna över tid. Redan 1979 genomfördes den första studien. Sedan dess har motsvarande undersökning genomförts vart fjärde år (1983, 1987, 1991, 1995 och 1999).¹

¹ En version av detta kapitel finns publicerat i boken *Det nya samhället* från SOM-institutet, 2000. Frågorna är ställda på ett nästan identiskt sätt alla år, och det interna bortfallet på frågan om viktighet begränsar sig i samtliga undersökningar till högst sex procent. Siffran har ökat något i de senaste undersökningarna. Procentandelarna är ungefär desamma för de flesta innehållskategorier, men det finns en svag tendens till något högre internbortfall för innehållskategorier som anses mindre viktiga (jfr Anshelm och Strid, 1989; Strid och Weibull, 1984; Strid, 1992; 1996).

TRYCKT.

20 kapitel om dagstidningar i början
av 2000-talet

Ingela Wadbring och Lennart Weibull (red)

Dagspresskollegiet

JMG
Institutionen för
Journalistik och masskommunikation
Göteborgs universitet

© Respektive författare
Redaktör: Ingela Wadbring och Lennart Weibull
Foto: Ingela Wadbring (där inte annat anges)
Omslag: Bengt Wadbring
Redigering: Henny Östlund, Livréna Grafiska AB
Tryck: Livréna Grafiska AB, Kungälv, 2000
ISBN: 91-88212-35-1
ISSN: 1101-4652

Innehåll

Förord	7
--------------	---

I redaktörernas blickfång

Att studera dagspressen i Sverige – utgångspunkter	11
<i>Lennart Weibull och Ingela Wadbring, Dagspresskollegiet</i>	

Överblickar

Svenskt medielandskap i förändring.....	25
<i>Lennart Weibull, Dagspresskollegiet</i>	
Dagspressens innehåll	43
<i>Ronny Severinsson och Åsa Nilsson, Dagspresskollegiet</i>	
Dagspressens läsare	57
<i>Anders Lithner, Dagspresskollegiet</i>	
Tidningen bär svensk demokrati	69
<i>Hans Bergström, Dagens Nyheter</i>	
Viktigt innehåll då och nu	79
<i>Jan Strid, Dagspresskollegiet</i>	

Utblick

Sverige i världen	91
<i>Lennart Weibull, Dagspresskollegiet</i>	

Inblickar

Alla läser tidningen. Nästan.	105
<i>Anders Lithner, Dagspresskollegiet</i>	
Förtroendet för dagspressen	113
<i>Lennart Weibull, Dagspresskollegiet</i>	
Hur man i praktiskt tidningsarbete kan använda sig av forskningsresultat	131
<i>Bengt Engwall, Norrköpings Tidningar</i>	

Tidningars symbol- och bruksvärde	139
<i>Birgitte Christiansen och Annika Bergström, Dagspresskollegiet</i>	

Viktiga egenskaper hos dagspressen	151
<i>Karin Hellingwerf, Dagspresskollegiet</i>	

Den tudelade ledningen	159
<i>Elisabeth Bäck, Bohusläningen</i>	

Sidoblickar

Etermediernas betydelse	167
<i>Ingela Wadbring, Dagspresskollegiet</i>	

www.dagstidningar.se. Om tidningsläsning på Internet	175
<i>Annika Bergström, Dagspresskollegiet</i>	

aftonbladet.se – en mötesplats på nätet	185
<i>Kalle Jungkvist, Aftonbladet Nya medier</i>	

Om gratistidningar i allmänhet och Metro i synnerhet	193
<i>Ingela Wadbring, Dagspresskollegiet</i>	

Framåtblickar

Det ska fan vara redaktör i dessa tider eller Nu råder härliga tider, nu är fältet fritt	205
<i>Christina Jutterström, JMG</i>	

Än dansar bokstäverna på det gamla pappret	205
<i>Peter Hjärne, Göteborgs-Posten</i>	

Svenska tidningshus i ett nytt medielandskap	221
<i>Lennart Weibull, Dagspresskollegiet</i>	

Referenser	229
Om författarna	239
Om Dagspresskollegiet	241

Dagspresskollegiets publikationer under 1990-talet	243
Göteborgsstudier i journalistik och masskommunikation	247
Publikationer från SOM-institutet	249

FÖRORD

Om dagstidningens ställning i det nya samhället handlar denna bok. Framför allt är det papperstidningen och dess roll i förhållande andra medier, inte minst utvecklingen av Internet, som står i fokus. Underlaget är den forskning om dagspress i ett samhälls- och publikperspektiv som under 20 år genomförts inom Dagspresskollegiet.

Dagspresskollegiet har koncentrerat sin forskning framför allt på pressens långsiktiga utveckling och förhållande till andra medier. Ett huvudresultat är att dagspressen väl behållit sin position, trots en kraftigt förändrad mediemarknad under samma tidsperiod. Den tryckta papperstidningen har visserligen försvagats något, men är ändå ett av de ledande medierna bland svenskarna. Det visar att människors vanor inte förändras lika snabbt som den tekniska utvecklingen. Men för den skull står förstås inte allt stilla – och dagspressen har också själv utvecklats, exempelvis inom den elektroniska mediesektorn.

Med den här boken vill Dagspresskollegiet överblicka 1990-talets utvecklingstendenser och med dem som grund blicka framåt. Vi vill ge en samlad bild av var dagspressen står i dagens samhälle. Huvuddelen av de artiklar som med olika utgångspunkter belyser dagspressens situation är skrivna av olika forskare som är eller har varit verksamma inom Dagspresskollegiet. Varje författare svarar själv för sin artikel.

Boken är den tredje från Dagspresskollegiet. Det som bland annat skiljer den från de tidigare böckerna är att vi i syfte att ge en bred bild av den svenska dagspressens läge i början av 2000-talet också har inbjudit ett antal gästskribenter att reflektera kring olika ämnen som de fått sig tilldelade. I uppläggningsen har vi blandat artiklar av Dagspresskollegiets forskare och de inbjudna skribenterna i avsikt att åstadkomma en sammanhållen framställning. Vi vill varmt tacka dem för att de skrivit – ibland under stor tidspress – och därmed gjort boken till något annat än vad vi haft möjlighet till själva.

Förutom artiklarna finns i slutet av boken en beskrivning av Dagspresskollegiet och dess arbete, jämte en lista med publikationer där den intresserade kan botanisera vidare.

Göteborg i maj 2000

Ingela Wadbring

Lennart Weibull